

K Dolákovu pojetí svobodné vůle

Jiří Stodola¹

Masarykova univerzita, Brno

V třetím čísle časopisu *Organon F* z roku 2010 představil Antonín Dolák vlastní pojetí svobodné vůle v článku, který obsahuje celou řadu překvapivých a překvapivě zdůvodněných tvrzení.

K definici svobodné vůle

Hned v úvodu, kdy se autor zabývá předmětem svého článku, se můžeme dočíst:

Stále se zde pracuje s pojmem vůle, který je (ve filozofii stejně jako v psychologii) definován vždy jen vágně. (Dolák 2010, 323)

Dovolím si s tímto výrokiem nesouhlasit. Domnívám se, že tomistická filosofie má vůli definovanou poměrně přesně. Stručně nyní představím pojetí vůle a její svobody, které se nachází v Gredt (2009, 310-312). Podle tomistů je vůle neorganická mohutnost, snaživost vycházející z rozumového poznání, která pohybuje svým subjektem směrem k dobru. Formálním předmětem vůle je dobro, dobro jako takové, které není poznatelné smysly, ale rozumem. Vůle se nachází v rozumu jako ve svém subjektu. Atributem² vůle je svoboda, což je v nejširším slova smyslu indiferentnost, tj. negace určení. Indiferentnost se dělí na pasivní (*indifferentia passiva*), což je schopnost přijmout určité vymezení, a aktivní (*indifferentia activa*), což je schopnost být či nebýt činný či být či nebýt činný tak či onak. Aktivní indiferentnost je buď nepřítomnost vnější nutnosti, nebo nepřítomnost vnitřního nucení daného přirozeností. Právě tato poslední indiferentnost je svoboda ve vlastním slova smyslu (*libertas arbitrii*). Jde tedy o vnitřní aktivní nedeterminovanost, díky níž může vůle jednat či nejednat, jsou-li dány podmínky k jednání-

¹ Autor je podporován projektem GA ČR č. 406/09/0374.

² Tzn. nutnou vlastností, vlastností vycházející přímo z esence věci.

ní. Opakem svobody je nutnost (*necessitas*), tu dělíme opět na pasivní a aktivní. Aktivní nutnost je opět vnější (*necessitas coactionis*) a vnitřní (*necessitas naturae*).

Svobodné jednání je podle sv. Tomáše (*Summa theol.*, 1-2, 6, 1) takové, jehož původ je uvnitř jednajícího subjektu, jednak proto, že subjekt je účinnou příčinou svého jednání, ale také proto, že poznává a jaksi „zvnitřňuje“ cíl, který jej vede k jednání.

Vzhledem k tomuto pojetí chápe Antonín Dolák svobodnou vůli příliš široce. Dolák píše, že

svobodná vůle musí být tedy (má-li být svobodná), první příčinou, která není účinkem příčiny jiné, nic ji tedy nenutí jednat přesně určeným způsobem... (Dolák 2010, 323).

Jak jsme uvedli, tomisté chápou svobodu volby jako *vnitřní aktivní nedeterminovanost*. Takovýto stav však neznamená, že svobodná vůle není účinkem příčiny jiné nebo že postrádá jakoukoliv determinovanost. Svobodnou vůli můžeme považovat za atribut (tedy jistý účinek) schopnosti rozumového poznání, tuto schopnost za atribut lidské přirozenosti, lidskou přirozenost pak za účinek stvořitelského aktu. Vůle je rovněž determinována dobrem jako svou finální příčinou. Teprve, když vezmeme v úvahu všechny tyto determinace vůle, můžeme nahlédnout, co znamená ona vnitřní aktivní nedeterminovanost k jednání. Vůle se nemůže rozhodnout pro něco, co je mimo dosah lidského poznání (to je determinace přirozeností), ani nemůže žádat zlo (žádá vždy to, co rozum rozpoznává jako dobro, i když se třeba mýlí a jde pouze o dobro zdánlivé). Kdy je tedy vůle vnitřně aktivně nedeterminovaná? Tehdy, když se rozhoduje mezi dvěma či více variantami, které rozpoznává jako dobré. To, že pro nějakou variantu hovoří silnější důvody, není na překážku svobody vůle, protože tyto důvody jsou poznáním zvnitřněny, takže se nejedná o vnější nátlak.

Vzhledem k tomu, že Dolákův článek je o svobodné vůli, vymezuje ji sám autor dosti vágně. Proti takovému vymezení se velmi snadno snášejí argumenty.

K odmítnutí argumentu evidence svobody vůle

Antonín Dolák se nejprve vypořádává s tradičním důkazem svobody vůle z evidence. Argumentuje tím, že mohou existovat motivy, které si neuvědomujeme, a proto naše evidence svobodné vůle může být falešná, což dokonce zaštiťuje autoritou Sigmunda Freuda. Tato argumentace se však obrací proti samotnému argumentujícímu. Připouští tím totiž, že motivem pro sepsání jeho článku mu nebylo to, že rozpoznal jako dobré, aby sdělil čtenářům pravdu o svobodné vůli, ale třeba oidipovský komplex. Pokud však motivem pro vědeckou práci není snaha dobrat se pravdy, která je chápána jako dobro, ale nějaké skryté iracionální síly, pak to samo o sobě velmi znevažuje smysluplnost vědy jako takové, včetně filosofických traktátů o svobodné vůli.

Ke „skladebnicovému“ modelu přírody

Po tomto nepřesvědčivém zpochybnění evidence svobodné vůle pokračuje Dolák ve velmi sympatickém dokazování univerzální platnosti principu kauzality, které však končí tvrzením nadměru překvapivým. Staví se proti hierarchickému pojetí skutečnosti, které předpokládá, že v realitě existují různé vrstvy, kdy vyšší vrstva vyrůstá z nižší, ale není na ni redukovatelná. Dolák toto považuje za pouhou epistemologickou pomůcku, která však nemá ontologické ukotvení. To „dokazuje“ následujícími slovy:

Pro platnost skladebnicového modelu přírody používaného už v raných fázích vývoje fyziky (až dodnes) hovoří už naše prostá intuice (explicitně a elegantně první tento model použili atomisté). Těleso se chová podle toho, jak se chovají jeho části. Z částí samých je vyvoditelné, jak se bude chovat jejich agregát. (Dolák 2010, 328)

Když přejdeme údiv nad přívlastkem skladebnicový, který je zřejmý neologismem vytvořeným na základě slov skladba a stavebnice (osobně se domnívám, že takového neologismu není třeba a že bychom se mohli spokojit s přívlastkem skladebný), pak nám nutně zůstává rozum stát nad tvrzením, že takovýto model přírody odpovídá naší intuici. Troufám si tvrdit, že toto pojetí vůbec intuici neodpovídá a že intuitivní je naopak pojetí substanční, které předpokládá, že složené substance – hmotná jsoucna jsou něčím více než souhrnem svých částí. Toto tvrzení se pokusím narozdíl od Antonína Doláka doložit.

Podle atomismu, který Dolák nazývá skladebnicovým modelem přírody (nejde o fyzikální teorii, ale metafyzickou koncepci!) je vše, co pozorujeme, složené z jediných vlastních jsoucen – atomů. Vše ostatní jsou jsoucná nevlastní. Nevlastním jsoucnem je míněno něco, co můžeme pojímat jako určitý homogenní celek, který však ve vlastním smyslu není svébytný, jeho výsledná podoba je dána prostým souhrnem jeho částí; vlastní jsoucná naproti tomu, ačkoliv se z určitých částí skládat může, je svébytné a jde o celek, který je víc než souhrn svých částí. Rozdíl mezi vlastním a nevlastním jsoucnem na příkladech vysvětluje Tomáš Machula:

Voda se nechová jako kyslík ani jako vodík, naopak se svými projevy od vodíku nebo kyslíku zásadně liší. Je tedy třeba ji považovat za vyšší celek, za individuum, které není pouhou juxtapozicí svých složek. Na rozdíl od vodíku a kyslíku v molekule vody se např. kovové části složené do podoby mlýnku na maso jako vyšší individuum nechovají. Činnost mlýnku na maso je možné vyvodit z vlastností jeho částí, které se chovají stále stejným způsobem, ať jsou součástí mlýnku, nebo samostatnými díly. Atom vodíku se ale chová diametrálně odlišně jako samostatný atom a jako součást molekuly vody. Voda je tudíž individuum, mlýnek na maso naproti tomu agregát individuí. (Machula 2007, 35)

Atomismus redukuující skutečnost na soubor atomů odporuje naší zkušenosti. Kupříkladu v živém organismu se jeho část chová jako živá jen do té doby, dokud je spojena s celým organismem. Je-li z něj odejmuta, přestává fungovat a po nějakém čase již není do organismu znovu zapojitelná, část organismu tedy funguje jen, participuje-li na celku. U neživých těles, které jsou zjevným souhrnem jiných jsoucen (kupříkladu automobilů), to tak nefunguje. Jejich části můžeme z celku vyjmout, užít jinde a zase do celku vrátit, aniž by došlo k samovolnému zničení oněch částí. To ovšem znamená, že některá složená jsoucná jsou svébytná a jiná nikoliv. Tento názor výstižně prezentuje fyzik Jiří Kub:

Kdybychom si zcela správně představili celý vesmír udělaný z kostiček lega, je logické, že substancemi jsou jednotlivé kostičky a jsoucná, která z pouhých kostiček poskládat nelze.

Už jsme se o tom bavili, hlavní problém metafyziky lze shrnout do otázky „co je to mrtvola“?

Když složíš součástky od auta správně k sobě, tak vznikne auto. Tudíž auto jsou správně složené součástky. Když složíš všechny molekuly člověka správně k sobě, nevznikne člověk, ale mrtvola. Člověk tedy není správně složenými součástkami. I v té Bibli se píše, že Bůh sice člověka uplácal, ale pak mu vdechl dech života. Kdyby chtěl stvořit auto, stačilo mu ho uplácat, nic vdechovat nemusel.

Je to vidět i podle způsobu vyrábění kopie. Auto můžeš okopírovat, z identických součástek složíš identickým postupem identické auto. Člověka ne.

Teleportace je možná. Na jednom místě jedno jsoucno zrušíš a na druhém místě stejné jsoucno vznikne. Nelze si to cestou uložit na disk ve formě nul a jedniček. Tím, že se ta informace přečte, tím se zruší. Když uděláš při teleportaci člověka podle dat, která sis cestou uložil pro strýčka příhodu, dostaneš teleportovanou mrtvolu. (Kub 2010)

Z tohoto pojetí pro nás vyplývá, že na ontologické úrovni je třeba rozlišovat tři druhy složených jsoucencí – systémů:

1. systémy, které jsou ontologicky svébytné – jsou substancemi (například člověk nebo molekula vody), a
2. systémy, které ontologicky svébytné nejsou. Tyto systémy můžeme dělit na:
  - a) takové, které fungují pouze jako fyzická část svébytného systému, jsou jeho subsystemy (například krevní oběh v lidském těle nebo atom kyslíku a vodíku v molekule vody);
  - b) takové, které jsou funkční složeninou svébytných systémů – agregáty (například lidská společnost, ekosystém či automobil).

Antonín Dolák však toto pojetí reality odmítá jako pouhou epistemologickou pomůcku:

Jistě na vyšších úrovních vznikají nové vlastnosti (supervenience, emergence)..., ale je třeba připomenout, že tyto vyšší úrovně jsou spíše epistemologickým konstruktem, než ontologickou realitou. Vyšší úrovně tedy vlastně neexistují, jsou pouze produktem poznávací perspektivy. (Dolák 2010, 328)

Opravdu? Pro toto odvážné tvrzení – žel – v Dolákově článku chybí sebemenší důkaz.

K monismu

Po tomto nepodloženém slítí reality do homogenního celku, který tvoří elementární částice, přistupuje Dolák na monistickou pozici a tvrdí, že člověk není svobodný, protože je částí plně determinovaného univerza.

Determinismus vede k monismu, kauzalita všechny entity svazuje dohromady. Ve skutečnosti ani nelze říci, kde skutečně končí jedna a začíná jiná entita. (Dolák 2010, 332)

Připouští, že by sice mohl být člověk svobodný, kdyby existovala nehmotná duše a člověk měl na hmotě nezávislý rozum, ale tento dualismus považuje za spolehlivě vyvrácený.

Tento dualismus byl nejpřesvědčivěji vyvrácen učením o původu člověka, načrtnutým nejprve Darwinem a po něm moderní sociobiologií a evolučními biology. (Dolák 2010, 330)

Kromě toho, že Darwinovo učení o původu člověka není vůbec přesvědčivé (viz Giertych 2008 či Fuchs 2009), není mi jasné, jak hypotéza evoluce vyvrací eventuální nezávislost rozumu na těle. Podle Doláka se dá pro hypotézu nehmotné duše argumentovat pouze pomocí iracionalismu nebo předpokladem Boží existence, což je podle Doláka rovněž iracionální:

Druhou možností je ještě existence Boha, která pro svou empirickou netestovatelnost zůstává pouhou iracionální vírou (víra jistě musí vždy být iracionální, jinak by se už nejednalo o víru, ale o vědění). (Dolák 2010, 332)

Tohle je docela silná káva. Antonín Dolák nejprve argumentuje proti dualismu empiricky netestovatelnou hypotézou evoluce a vzápětí dualismus odmítá, protože je předpoklad Boží existence empiricky netestovatelný. Poznámka o iracionalitě víry je sice celkem okrajová, nicméně dosti zřetelně reprezentuje úroveň Dolákovy argumentace, proto se u ní na chvíli zastavím. Víra v tradičním pojetí není iracionální,

protože je vlastně druhem vědění, jde o vědění zprostředkované. Od vědění v užším smyslu se liší jen způsobem, jakým se člověku poznání dostává. V případě vědění je jistota pravdy dána objektivní evidencí, která vzniká přímým kauzálním působením poznávaného předmětu na rozum. Tato evidence automaticky nutí rozum k souhlasu. Naopak pravda víry nenutí rozum k souhlasu evidencí, ale rozum dospívá k souhlasu pohnutím vůle. Důvod, proč vůle přiměje rozum souhlasu s věrouou pravdou, je to, že je zprostředkována věrohodným svědkem. Právě věrohodnost (*evidentia credibilitatis*) je rozumný důvod, proč je dán souhlas s pravdou víry. Víra je tedy racionální, za iracionální víru je možno považovat pouze takové přesvědčení, které člověk přijímá, přestože svědek je nevěrohodný. To však není víra ve vlastním slova smyslu.

Ale zpět k Dolákovu textu. Autor pomocí nepřesvědčivých argumentů proti dualismu přistupuje na pozici materialistického monismu, považuje člověka za plně determinovanou část jednoditého celku. Monismus (ať už idealistický, materialistický či evoluční), který chápe všechna zdánlivě svěbytná jsoucna za akcidenty jediné Substance, je však poměrně spolehlivě vyvrácen. Nechme hovořit filosofa Jiřího Fuchse.

Je-li jsoucno typu „věc“ akcidentem, nemůže být vlastníkem vlastností a činností. Ale věc je vlastníkem vlastností a činností, není tedy akcidentem. První premisa vyplývá z definice akcidentu, který své bytí odevzdává substanci. Těžiště důkazu je tedy v druhé premise. Tu lze dokázat noetickým vytěžením logického řádu, konkrétně analýzou soudu, v němž jsoucno typu věc figuruje jako poslední logický subjekt, jemuž se vše přiděluje, zatímco on sám už se nepřiděluje. Tyto logické poměry sice může moderní, na jazyk orientovaný a nominalisticky založený oponent pokládat za čistě subjektivní, a tudíž i ontologicky irelevantní. Postavíme-li však soud do noetické perspektivy, v níž má statut nositele realisticky pojaté pravdy, pak logické poměry soudu mohou něco signalizovat i o poznáných objektech.

Připomeňme si noeticky verifikovanou koncepci pravdy. Jaké jsou podmínky pravdivosti soudu „Petr je vzdělaný“? Pravda je shoda myšlení s poznanou skutečností. Kdo to popírá, vyvrací se, neboť sám shodu mnohonásobně nárokuje. Shoda se realizuje mezi sub-

jektem a predikátem soudu; jinak nastává regres, který pravdu znemožňuje. Subjektem soudu je reálný objekt – Petr. Jemu přidělujeme predikát, jímž poznáváme Petra jakožto vzdělaného. Jinak nepoznáváme skutečnost, ale jen své pojmy, čímž padá pravda. Predikát pravdivého soudu musí respektovat identitu reálného objektu – logického subjektu vzatého v širším smyslu, tj. se všemi náležitostmi (čím je i co má); jinak se neuskuteční shoda.

Pravda soudu „Petr je vzdělaný“ tedy znamená, že obsah predikátu je částí obsahu subjektu, pojem „vzdělaný“ vyjadřuje něco, co Petrovi skutečně náleží; jinak je soud mylný. Jaký je tedy obsah pojmu vzdělaný? Co musíme Petrovi silou pravdivosti daného soudu přiznat? Na první pohled řekneme, že kvalitu vzdělanosti. Ale konotativní predikát „vzdělaný“ obsahuje víc. Kromě té kvality vyjadřuje i toho, kdo ji má. Obsahem predikátu je zde „ten, kdo je vzdělaný“. Tento pojem vyjadřuje částečně totožnost subjektu (Petra), a proto se s ním v kladném soudu ztotožňuje: Petr je ten, kdo je vzdělaný, nikoli „Petr je vzdělanost“. Konotativní predikát „vzdělaný“ tedy zpřítomňuje Petra jako vlastníka vzdělanosti a pravda soudu nutí přiznat Petrovi celý obsah predikátu, což značí, že musí být uznán jako vlastník...

Zpřítomňují-li tedy konotativní predikáty u svých subjektů hodnotu „být vlastníkem“, pak musíme rozlišovat, zda jde o vlastníka zdánlivého, který nemůže být skutečným vlastníkem vlastnosti a činnosti, neboť jakožto přidělitelný jinému není posledním logickým subjektem, a vlastníka skutečného – poslední logický subjekt, jemuž se přidělují všechny akcidentální predikáty tvořící určitou souvislost a řád. Přidělujeme-li tedy Petrovi pravdivě všechny jeho vlastnosti a činnosti, pak víme, že konotativní predikáty ho zpřítomňují jako autentického vlastníka jeho vlastností a činností a právem ho z důvodu konvergence všech jeho akcidentů – částí určitého identifikovaného celku – chápeme jako poslední logický subjekt, který se nepřiděluje jinému...

Jako autentický vlastník a poslední logický subjekt je tedy Petr identifikován tím, že se mu pravdivě přidělují všechny známé akcidenty. Predikovaný znak „to, co je takové“ je tím verifikován ve smyslu autentického vlastníka, tj. vlastníka všech svých vlastností a činností, které s ním tvoří určitý odlišitelný celek. Takový vlastník nemůže být akcidentem. Tím je dána odpověď na námitku, proč by se Petr nemohl pravdivě přidělovat světu jako jeho akcident. Tato

hypotéza je vyloučena právě tím, že se Petrovi pravdivě přivlastňují všechny jeho prokazatelné akcidenty, což vylučuje, že by mohl být akcidentem – „vlastníkem“. (Fuchs 2004, 126-128)

Shrnutí

Ve svém článku se Antonín Dolák věnuje popíráním něčeho, co ani dostatečně jasně nedefinuje. Ke své argumentaci používá obskurních autorit (Freud, Darwin) a dopouští se zjevných manipulací a zkreslení, když kupříkladu tvrdí, že filosofický atomismus je intuitivní pojetí skutečnosti, nebo když hovoří o víře jako iracionálním motivu. Svá tvrzení předkládá často bez sebemenšího zdůvodnění, jako když tvrdí, že hierarchičnost skutečnosti je epistemologická pomůcka, která neodpovídá skutečnosti. Jeho hlavní argument proti svobodné vůli je založen na nezdůvodněném přijetí materialistického monismu, který je nejen protiintuitivní, ale je možné jej považovat za vyvrácený. Jediné světlé místo článku představuje Dolákova argumentace ve prospěch univerzální platnosti kauzality, v níž se autor vypořádává s neopodstatněnou, ale velmi rozšířenou domněnkou, že kvantová mechanika vyvrací princip kauzality, jakož i s Kantovým vnitřně rozporným pojetím kauzálního zákona.

Domnívám se, že toto náročné a navýsost filosofické téma by si zasloužilo lepšího a především filosofičtějšího zpracování.

Středisko pro pomoc studentům se specifickými nároky
 Masarykova univerzita
 Šumavská 416/15
 602 00 Brno
 Česká republika
 stodola@teiresias.muni.cz

LITERATURA

- DOLÁK, A. (2010): Svoboda vůle: Sic et Non. *Organon F 17*, č. 3, 322-338.
 FUCHS, J. (2004): *Filosofie. 3. Návrat k esenci*. Praha: Krystal.
 FUCHS, J. (2009): Filosofická diskuse o evoluční teorii. *Distance*, č. 3.
 GIERTYCH, M. (2008): Vyučování evoluce v evropských školách – Díl I. *Distance*, č. 4, 88-107.
 GREDT, J. (2009): *Základy aristotelsko-tomistické filosofie*. Praha: Krystal.

MACHULA, T. (2007): *Filosofie přírody*. Praha: Krystal.

KUB, J. (2010). *Fuchs* [online]. 3.3. 2010 11:23, [cit. 2010-07-01]. Mailová komunikace.